

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Παναγ. Γ. Νικολοπούλου, *Αί εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον ἐσφαλμένως ἀποδιδόμεναι Ἐπιστολαί*. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Ἑθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν («*Α-θ η ν ᾱ*», σύγγραμμα Περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας. Σειρὰ διατριβῶν καὶ μελετημάτων, ἀριθ. 9). Ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφεῖον Γεωργίου Κ. Τσιβεριώτου, 1973, σσ. λα' + 585, Πίνακες φωτοτυπικοὶ 129.

1. Ὁ συγγραφεὺς τῆς σοβαρᾶς ταύτης διατριβῆς ἀσχολεῖται περὶ πάντα, τὰ πάντοθεν ἀναφύομενα προβλήματα ἐκ πέντε μόνον ἐπιστολῶν, τῶν φερομένων ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου. Καὶ ὁ θαυμασμὸς τοῦ μελετητοῦ τοῦ ἔργου τούτου, πέρα τῆς κατ' ἀξίαν κρίσεως, προβάλλει καὶ τὴν ἀπορίαν, πῶς ὁ συντάκτης τοῦ ἔργου ἠδυνήθη νὰ φέρῃ εἰς πέρας, ἀντλῶν ἐκ τῆς δαιδαλώδους παλαιογραφικῆς ἀναδιφῆσεως, τὰς ἀποδεικτικὰς του θέσεις περὶ νοθείας καὶ μὴ γνησιότητος τῶν πέντε τούτων ἐπιστολῶν, ἀλλ' ἅμα πῶς ἦνθεξεν εἰς τὴν λαν κοπιώδη προσπάθειαν συνάξεως ἐνὸς ὀγκωδεστάτου ἔργου, ἄνευ τῆς ἀγαλλιάσεως, ἣν αἰσθάνεται πᾶς ἐπιστήμων φιλόλογος ἢ θεολόγος ἐπὶ τῇ ἀνακαλύψει τέως ἀνεκδότου κειμένου δοκίμου συγγραφῆς καὶ μάλιστα μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρός. Ταῦτα λέγοντες, οὐδεμίαν πρόθεσιν ἔχομεν νὰ μειώσωμεν ὀπωσοῦν τὴν μεγάλην ἀξίαν τῆς διατριβῆς. Ἀπλῶς ἐπιθυμοῦμεν καὶ εἰς τὸν ἄριστον πτυχιούχον καὶ τῆς Θεολογίας καὶ ἡμέτερον μαθητὴν, τὸν τόσα προσόντα φιλολογικὰ καὶ ἐρευνητικῆς δεξιότητιν κατέχοντα, ἐκ τῆς μαθητείας αὐτοῦ καὶ παρὰ Διδασκάλους ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ, τὰ πρῶτα φέροντας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ των, νὰ συστήσωμεν, ὅπως χρησιμοποίησῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὰ ἐξαιρετὰ ἐπιστημονικὰ του ἐφόδια πρὸς σύνταξιν μελετῶν εὐρυτέρου ἐνδιαφέροντος, διὰ συστηματικῆς ἐκθέσεως τοῦ περιεχομένου ἔργου συγγραφῆς, τὸ πρῶτον ἐκδιδομένου.

2. Ἐλθωμεν νῦν ἐγγύτερον εἰς τὸ ἔργον, δίδοντες ἐν πρώτοις τὸ σχέδιον τῆς ὅλης διαρθρώσεως τῆς μελέτης. Μετὰ τὰ Προλεγόμενα (σ. θ' -ιε'), παρατίθενται «βραχυγραφίαι» (σ. ιζ' -κη'). Ἐνταῦθα παρατηρητέα ἢ ἐπανάληψις τῆς ἰδίας βιβλιογραφίας τῆς μνημονευομένης καὶ ἐν τῷ ἐν τέλει Πίνακι τῶν βοηθημάτων (σ. 540-558), ὡς καὶ τῶν πηγῶν (σ. 535-539). Ἀκολουθεῖ ὁ Πίναξ τῶν «Περιεχομένων» (σ. κθ' -λα') κατὰ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα: *Εἰσαγωγή* (σ. 1-7). *Μέρος πρῶτον*: *Αἱ πρὸς Κυριακὸν δῦο ἐπιστολαί*. Κεφ. α'. *Αἱ περὶ τῆς γνησιότητος ἀπόψεις* (σ. 11-18). Κεφ. β'. *Ἡ χειρόγραφος παράδοσις* (19-66). Κεφ. γ'. *Ἐκδόσεις* (67-73). Κεφ. δ'. *Μαρτυραὶ Βυζαντινῶν συγγραφέων* (74-80). Κεφ. ε'. *Αἱ τρεῖς μορφαὶ τῆς πρὸς Κυριακὸν ἐπιστολῆς α' καὶ ἡ πρὸς Κυριακὸν ἐπιστολὴ β'* (81-168). Α'. *Ἡ πρὸς Κυριακὸν ἐπιστολὴ α'* (82-161). Ι. *Ἡ α' μορφή τῆς πρὸς Κυριακὸν ἐπιστολῆς α'* (82-100). ΙΙ. *Ἡ β' μορφή τῆς πρὸς Κυριακὸν ἐπιστ. α'* (100-156). ΙΙΙ. *Ἡ γ' μορφή τῆς πρὸς Κυριακὸν ἐπιστ. α'* (157-161). Β'. *Ἡ δευτέρα πρὸς Κυριακὸν ἐπιστολὴ* (161-168).—*Μέρος δεύτερον*: *Αἱ πρὸς ἡγούμενον καὶ πρὸς μοναχοὺς ἐπιστολαί*. Κεφ. α'. *Ἐκδόσεις τῆς πρὸς μοναχοὺς ἐπιστολῆς καὶ αἱ περὶ τῆς γνησιότητος αὐτῆς ἀπόψεις* (171/5). Κεφ. β'. *Ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῆς ἐπιστ.* (176-206). Α'. *Καταγραφή χειρογράφων κωδίκων* (176-203). Β'. *Ἀσαφῶν διασαφήσεις* (203-205). Γ'. *Τὰ ἐκ τῆς καταγραφῆς τῆς χειρογράφου παρα-*

δόσεως συναγόμενα πορίσματα (205-206). Κεφ. γ'. Αἱ μαρτυρίαι τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων (207/15). Κεφ. δ'. Ἡ πρὸς μοναχοῦς ἐπιστολὴ (216/23). Κεφ. ε'. Ἡ πρὸς ἡγούμενον ἐπιστολὴ (224/33). Κεφ. στ'. Ἀποσπάσματα (234/43). Α'. Ἀποσπάσματα ἐπιγραφόμενα «ἐξ ἐπιστολῆς» (234/37). Β'. Ἀποσπάσματα ἐπιγραφόμενα «ἐξ ὀμιλίας» (237/41). Ι. Ἀποσπάσματα «ἀπὸ λόγου περὶ νήψεως καὶ προσευχῆς» (238/40). ΙΙ. Ἀποσπάσματα «ἐκ τῆς ἐρμηνείας τῶν Ψαλμῶν» (240/1). Συμπεράσματα (242/3). Γενικά συμπεράσματα (244/5).— Μέρους τρίτον: Ἡ πρὸς τὸν Ἀντιοχείας ἢ πρὸς τὸν Ἀντίοχον ἐπιστολὴ: Κεφ. α'. Ἐκδόσεις-ἀπόψεις μελετητῶν (249-251). Κεφ. β'. Ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῆς ἐπιστολῆς (252/61). Κεφ. γ'. Τὰ ἐκ τῆς χειρογράφου παραδόσεως συναγόμενα συμπεράσματα (262/270). — Μέρους τέταρτον: Αἱ πρὸς Εὐδοξίαν ἐπιστολαί: Κεφ. α'. Ἐκδόσεις-ἀπόψεις μελετητῶν (273/4). Κεφ. β'. Ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῶν ἐπιστολῶν (275/82). Α'. Καταγραφή χειρογράφων κωδίκων (275/82). Β'. Τὰ ἐκ τῆς χειρογράφου παραδόσεως συναγόμενα συμπεράσματα (282). Κεφ. γ'. Μαρτυρίαι βυζαντινῶν συγγραφέων (283-308). Συμπεράσματα (301-308). Κεφ. δ'. Ἀρχαὶ τῆς συνθέσεως τῆς ἐπιστολῆς (309/12). Κεφ. ε'. Ἡ ἐξέλιξις τῆς χειρογράφου παραδόσεως τῆς ἐπιστολῆς (313/15). Ἡ παράδοσις τοῦ κώδικος Vat., Gr. 633 (315).— Μέρους πέμπτον: Ἡ πρὸς Καισάριον ἐπιστολὴ: Κεφ. α'. Ἐκδόσεις τῆς πρὸς Καισάριον ἐπιστολῆς καὶ ἱστορία τούτων (319/28). Κεφ. β'. Ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῆς ἐπιστολῆς (329/43). Κεφ. γ'. Συμπεράσματα ἐκ τῆς χειρογράφου παραδόσεως (344/52). Κεφ. δ'. Μαρτυρίαι βυζαντινῶν συγγραφέων (353/63). Κεφ. ε'. Συμπεράσματα ἐκ τῆς ἐν γένει παραδόσεως τῆς ἐπιστολῆς (364/70). — Κεῖμενα: *Conspectus generalis siglorum codicum et editionum epistolarum Johanni Chrysostomo falso attributarum spectantium* (373/75): Α'. Αἱ πρὸς Κυριακὸν ἐπίσκοπον ἐπιστολαί (377-449). Ι. Ἡ πρὸς Κυριακὸν ἐπίσκοπον ἐπιστολὴ α' (379-419). 1. Ἡ α' μορφή (380/91). 2. Ἡ β' μορφή (393-411). 3. Ἡ γ' μορφή (412-419). ΙΙ. Ἡ πρὸς Κυριακὸν ἐπίσκοπον ἐπιστολὴ β' (421-449). Β'. Αἱ πρὸς ἡγούμενον καὶ πρὸς μοναχοῦς ἐπιστολαί (451/93). Ι. Ἡ πρὸς ἡγούμενον ἐπιστολὴ (453/78). ΙΙ. Ἡ πρὸς μοναχοῦς ἐπιστολὴ (479/93). Γ'. Ἡ πρὸς Ἀντίοχον ἐπιστολὴ (495/7). Δ'. Αἱ πρὸς Εὐδοξίαν τὴν βασιλισσαν ἐπιστολαί (499-507). Ι. Ἡ περὶ τοῦ ἀμπελώνος τῆς χήρας ἐπιστολὴ (501/04). ΙΙ. Ἐπιστολὴ πρὸς Εὐδοξίαν (505/07). Ε'. Ἡ πρὸς Καισάριον ἐπιστολὴ (509/26). Ι. Ἐλληνικὰ ἀποσπάσματα (511/18). ΙΙ. Μετάφρασις εἰς τὴν λατινικὴν (519/26). *Résumé* (527/30). Πίνακες: Α'. βιβλιογραφία (533/58). Ι. Πηγαί (535/9). ΙΙ. Βοηθήματα (540/58). Β'. Πίναξ ὀνομάτων (559/73). Γ'. Πίναξ χωρίων Ἀγίας Γραφῆς (575/8). Δ'. Πίναξ χρησιμοποιομένων χειρογράφων (579/85). Ε'. Πίνακες φωτοτυπικὸν (φωτ. 1-129).

3. Ἡ διδομένη διαίρεσις ὑπὸ τοῦ σ. παρέχει ἀνάγλυφον τὴν εἰκόνα τῶν ἐν ἐκάστῳ κεφαλαίῳ θεμάτων καὶ τῶν ἀναζητουμένων λύσεων τῶν ἐκ τούτων ἀναφουμένων προβλημάτων. Ἡ εἰς μέρη διαίρεσις καὶ ἡ ἐπανάληψις ταυτοσήμου ἐν ἐκάστῳ κεφ. διαίρέσεως εἰς κεφ. α', β', γ' κλπ. καλὸν θὰ ἦτο νὰ ἀπεφεύγετο, ὡς ὄχλοῦσα τὸν ἀναγνώστην. Καθ' ἡμᾶς ὀρθότερα θὰ ἦτο ἡ διαίρεσις εἰς δὺο τμήματα ἢ μέρη τῆς ὅλης διατριβῆς. Ὑστερον δὲ ἡ διαίρεσις: Α', Β', Γ' κλπ. Εἰς δὲ τὰς ὑποδιαίρέσεις καλυτέρα ἡ διαίρεσις: Ι. καὶ ἐν συνεχείᾳ παράγρ. 1, 2, 3 κλπ. Πάντως ἡ διάρθρωσις ἐπιστημονικῆς μελέτης ἀποτελεῖ καὶ ἰδίας διαθέσεως ἐκλογὴν, ἀπότοκον τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἱκανότητος διαίρέσεως καὶ πλαισιώσεως, ἀναλόγως τῶν θεμάτων, τοῦ ὅλου ἔργου ὑπὸ τοῦ συγγραφέως του. Ὁμοιογῶς δὲ με ἐνοχλεῖ ἡ ἐν τέλει ἐπικεφαλὴ: *Résumé*. Διατὶ ὄχι: Σύνοψις ἢ Ἐπίμετρον ἢ κρίσεις ἢ Συμπεράσματα; Ἡ εἰσαγωγὴ σύντομος, ἀλλὰ καὶ περιεκτικὴ τῆς ἐρεῦνης τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον καὶ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, τὴν γνησιότητα ἢ μὴ πολλῶν ἐξ αὐτῶν κ.ἄ. μετὰ μνείας τῆς νεωτάτης περὶ ἐκάστου θέματος βιβλιογραφίας. Τὸν σ. ἀπασχολεῖ κυ-

ρίως τὸ πρόβλημα τῶν πέντε ἐπιστολῶν, τῶν κακῶς φερομένων ἐν τῇ τοῦ Migne, PG. 52, 681/5.60, 751/6. 52,739. 64,493/6. 52,755/60 καὶ 64,496/7, ὡς γνησίων. Ἐν ἐπιστολικῇ μορφῇ φέρονται μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς καὶ ἐξ πραγματεΐαι, ἀναφερόμεναι μὲν ὑπὸ τοῦ σ. (σ. 4/5), ἀλλ' ἐπειδὴ πρόκειται περὶ πραγματεῶν καὶ οὐχὶ ἐπιστολῶν, ἀφέθησαν ὑπὸ τοῦ σ. ἔξω τῆς ἐρεύνης τοῦ θέματός του. Ὁμοίως δὲν ἠσυχολήθη ὁ σ. περὶ τὰς γνησίας ἐπιστολάς τοῦ Χρυσοστόμου, καίτοι ἐμφανίζονται ἔχουσαι ἰδιότυπον παράδοσιν. Αἱ ἀριθμούμεναι 8 περιπτώσεις γνησίων ἐπιστολῶν, φερομένων μὲν ἐπ' ὄνόματι τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου, δὲν ἀνήκουσιν εἰς αὐτὸν (σ. 5-7). Ὁ σ. ὑπόσχεται ν' ἀσυχοληθῇ περὶ αὐτῶν ἐν ἑτέρᾳ μελέτῃ.

4. Ὁ σ. τὴν ὄλην αὐτοῦ μέριμναν στρέφει εἰς τὰς πέντε ἀμφιβαλλομένας χρυσοστομικὰς δῆθεν ἐπιστολάς, ἵνα διὰ τῆς χειρογράφου παραδόσεως ἀποδειχθῇ ἡ νοθεία τούτων καὶ παύσῃ πᾶσα πλὴρον ἀμφισβήτησις. Εἶναι κάτοχος τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας καὶ τῶν ἐπὶ μέρους θέσεων ἐκάστου ἐπιστήμονος. Ἡ παλαιογραφικὴ ἀναδίφησις, ἡ μετ' ἐπιστασίας καὶ μεγάλης ὑπομονῆς ἀποτελεσθεῖσα περὶ μιᾶς ἐκάστης τῶν ἐπιστολῶν, εἶναι ἡ ἀναντίρρητος ἀπόδειξις τῆς νοθείας τούτων. Ὁ σ. εἶναι κάτοχος ἐπίσης τῆς ὄλης βιβλιογραφίας τῶν ἐκδόσεων τῶν ἐν λόγῳ ἐπιστολῶν. Αἱ κρίσεις του περὶ ἐκάστης τῶν σημειουμένων ἐκδόσεων, πράγματι ὀρθαὶ καὶ πειστικαί. Ἀξιολογώτατή εἶναι καὶ ἡ προσκομιζομένη μαρτυρία περὶ ἐκάστης τῶν ἐπιστολῶν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων. Ὁ σ. κινεῖται ἀνέτως ἐντὸς τῆς εὐρυτάτης περιοχῆς τῆς βυζαντιτικῆς γραμματείας. Ἄλλ' ἐκεῖνο, ὅπερ εἶναι ἄξιον ἰδιαίτερας ἐξάρσεως, εἶναι ἡ παλαιογραφικὴ δεξιότητά τοῦ σ., μετὰ κριτικῆς ἱκανότητος κατευθυνούσης τὴν ἐκ τῶν χφφ. τεκμηρίωσιν πρὸς ἀπόδειξιν τῆς θέσεώς του. Ἀξιολογώτατα εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ σ. μνημονεύμενα χωρία πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ ἱ. Χρυσόστομος, ἐνῶ καταφέρεται κατὰ τοῦ Θεοφίλου Ἀλεξανδρείας, θεωρῶν τοῦτον κύριον αἴτιον τῆς ἐναντίου του σκευωρίας καὶ καταδικῆς, οὐδαμῶς ἐξ ἄλλου ἀναφέρεται μομφῇ κατὰ τῆς αὐτοκρατείας Εὐδοξίας. Ἡ ὄλη ἐπιχειρηματολογία τοῦ σ. εἶναι σπουδαιότατη, ὡς ἀνατρέπουσα τὴν μέχρι τοῦδε ἐσφαλμένην ἀντίληψιν περὶ τῆς Εὐδοξίας (βρα σ. 111-115). Δὲν ἔχει τις ἢ νὰ ἀναγνώσῃ τὸ κεφ. τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς δύο πρὸς Κυριακὸν ἐπιστολάς (σ. 74-168) διὰ νὰ θαυμάσῃ τὴν ἱκανότητα τοῦ σ. κινουμένου μετὰ πολλῆς ἀνέσεως μεταξὺ ἱστορικῆς τεκμηριώσεως καὶ παλαιογραφικῆς παραδόσεως, πρὸς ἐπαλήθευσιν τῆς νοθείας τῶν ἐπιστολῶν τούτων καὶ πασῶν τῶν μετ' αὐτῶν συνυφανθέντων ψευδευπιπλάστων ἀφηγήσεων περὶ τῆς αἰτίας τῆς καταδικῆς τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς καὶ τῶν συκοφαντῶν αὐτοῦ.

5. Ἡ αὐτὴ ἱστορικὴ τεκμηρίωσις ἡ ἴδια παλαιογραφικὴ ἀποδεικτικὴ τοποθέτησις ἡ ὁμοίᾳ κριτικῇ ἱκανότης τῶν ἀποδεικτικῶν θέσεων τοῦ σ. ἐκ τῆς ἄχρι τοῦ νῦν βιβλιογραφικῆς καὶ ἐκδοτικῆς ἐργασίας τῶν προηγουμένων αὐτοῦ ἐρευνητῶν, παρατηρεῖται εἰς ἕνα-στον τῶν ἐρευνηθέντων μερῶν, κεφαλαίων καὶ παραγράφων τῆς ἐκθέσεως. Οὗτος δὲν ἐπέτυχεν ἀπλῶς ν' ἀποδείξῃ τὴν νοθείαν τῶν περὶ ὧν ἡ διαπραγματεύσεσις ἐπιστολῶν, τῶν δῆθεν χρυσοστομικῶν, ἀλλ' ἠδυνήθη νὰ προσκομίσῃ νὰ εἰς στοιχεῖα διορθωτικὰ πολλῶν ἐσφαλμένων ἀντιλήψεων περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων. Οὕτω πως, διαλευκαίνονται εἰδήσεις, ἀναφερόμεναι εἰς μεγάλας μορφὰς τῆς Ἐκκλησίας. Ὅσα ἐπ' εὐκαιρίᾳ λέγονται περὶ τῆς ἀγίας Ὀλυμπιάδος εἶναι σπουδαίωτατα (βρα ἰδίᾳ σ. 133, σημ. 2 καὶ πολλάκις ἄλλαχού). Λίαν ἀποδεικτικὰ εἶναι καὶ τὰ ἐκτιθέμενα περὶ νοθείας τῆς φερομένης κακῶς ἐπ' ὄνόματι τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου Ὀμιλίας «Πάλιν Ἡρωδίας μάλιστα» (σ. 140). Δὲν εἶναι ἥττονος σημασίας καὶ τὰ προσκομιζόμενα συναξαριακὰ ἀποσπάσματα περὶ τοῦ βίου τοῦ Χρυσοστόμου, δι' ὧν ἀποδεικνύεται ἡ ἐξελικτικὴ πορεία τοῦ σχετικοῦ συναξαρίου καὶ ἡ πλασματικὴ ἐκ τῶν ὑστέρων σύνθεσις τούτου. Ἀξιολογώτατα εἶναι καὶ τὰ ἐκ τῆς «ἐπιστολῆς πρὸς μοναχοὺς» συναγόμενα συμπεράσματα (σ. 244/5) καὶ τῆς συνυφάνσεως χρυσοστομικῶν ἰδεῶν πρὸς

ἀποτελέσειν «ἀσκητικοῦ κανόνος». Ὁρθὴ εἶναι καὶ ἡ ἐκφραζομένη ὑπὸ τοῦ σ. ἀμφιβολία περὶ τῆς γνησιότητος τῆς φερομένης ἐπιστολῆς τοῦ Χρυσοστόμου πρὸς τὴν Εὐδοξίαν (σ. 309/10). Ἡ πρὸς Καισάριον ἐπιστολὴ ὀρθῶς τοποθετεῖται εἰς τὴν μετὰ τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον (451) ἐποχὴν, ὡς ἀπηχοῦσα δογματικὰς ἀρχάς, διατυπωθείσας κατὰ τὴν ἐν λόγῳ Δ' οἰκουμ. σύνοδον (σ. 368/9).

6. Ἡ φιλολογικὴ καὶ κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ κ ε ι μ ε ν ο υ ἐκάστης τῶν διερευνομένων ἐπιστολῶν εἶναι ἄσφογος. Εἴθισται πάντως ἐν τῷ apparatus criticus νὰ προηγῶνται, σαφῶς διακρινόμεναι, αἱ σημειώσεις καὶ παραπομπαὶ εἰς χωρία τῆς Ἀγ. Γραφῆς ἢ καὶ εἰς ἄλλους συγγραφεῖς, νὰ ἔπεται δὲ ὁ λεξικὸς μηχανισμὸς τῆς διαφόρου γραφῆς τῶν λέξεων ὑπὸ ἐνός ἢ πλείονων κωδίκων. Ὑπογραφικὴν ἐπιβάρυνσιν θεωροῦμεν καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἐνδείξεων Test (imonium = μαρτυρία) καὶ v (ersus = στίχος), ἐφ' ὅσον ὁ ἀριθμὸς τοῦ στίχου καὶ ἡ παρατομπὴ σαφῶς ἐμφαίνονται. Ἐλλείπει ἡ δῆλωσις ὑπὸ τοῦ σ. ποῖον κώδικα θέτει ὡς τὸν σπουδαιότερον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ἐκδίδεται τὸ κείμενον. Διότι ἐκ τῆς προχείρου συγκρίσεως τοῦ λεξικοῦ μηχανισμοῦ, φέρ' εἰπεῖν τῆς α' πρὸς Κυριακὸν ἐπιστολῆς, θὰ ἡδύνατό τις νὰ δεχθῆ καὶ τὴν μὴ προτιμηθεῖσαν γραφὴν ὑπὸ τοῦ σ. π.χ. «φάθυμίας»: «ἀθυμίας». Θὰ ἡδύνατό τις ἐπίσης νὰ προτιμήσῃ τὴν γραφὴν τοῦ στ. 2: «Τὸ τοὺς λογισμοὺς νέφος τοῦτο συνάγοντας». Ταῦτα ἐν εἴδει παραδείγματος. Διότι ἂν ἤθελον ἐκταθῆ εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου ὄλων τῶν ἐπιστολῶν, θὰ ὄφειλον νὰ διαθέσω καὶ χρόνον πολὺν καὶ ἴσως καὶ χῶρον πολὺ περισσότερον τοῦ φιλοξενούντος Περιδικοῦ. Ὁπωσδήποτε ὁ ἐκδὸς τὸ κείμενον τῶν ἐπιστολῶν, καὶ ἐφόδια ἄριστα φιλολογικῆς καὶ κριτικῆς ἱκανότητος ἀπέδειξε καὶ παλαιογραφικὴν ἐνημερότητα πλήρη καὶ ὑπομονὴν ἐν τῇ φιλεργατικότητι του σπανίαν, ἐν τῇ συγκρίσει τῶν διαφόρων κωδίκων, ἐκάτὸν περίπου τὸν ἀριθμὸν καὶ ἐτέρων πολλῶν πρὸ αὐτοῦ ἐκδόσεων.

7. Ὁ μέλλων νὰ λάβῃ εἰς χεῖρας τὸ ἔργον τοῦ νέου ἐπιστήμονος Π α ν. Γ. Ν ι κ ο λ ο π ο ὄ λ ο υ, εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ αἰσθανθῆ εὐχάριστον ἐκπληξὴν καὶ θὰ θαυμάσῃ τὸν συντάκτην αὐτοῦ διὰ τὸ ἐξαίρετον ἐπίτευγμα τῆς ἐρευνητικῆς ἱκανότητος. Μέθοδος ἀρίστη, ἀκριβεία ἐν τῇ ἐκθέσει τὰ μάλιστα ἐπαινετὴ. Φιλολογικὴ καὶ κριτικὴ ἐπεξεργασία τῆς πολυπληθοῦς ὕλης, συνδυαζομένη μὲ ὀξυνοστάτας παρατηρήσεις, εἶναι προσόντα ἄξια νὰ προδικάσῃ τὴν μελλοντικὴν ἐπιστημονικὴν ἐξέλιξιν τοῦ νέου τούτου ἐπιστήμονος. Ἄλλ' ὁ σ. ἀποδεικνύεται οὐ μόνον ἱκανὸς εἰς ἀναδίφησιν καὶ κατὰταξιν τῶν παραδιδόμενων κωδίκων, ἀλλὰ καὶ πλήρως ἐνήμερος τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς προσωπογραφίας, τῆς τε θύραθεν καὶ τῆς ἱερᾶς γραμματείας τῆς βυζαντιακῆς περιόδου. Γὰ συμπεράσματα, εἰς ἃ κατέληξεν ὁ σ. περὶ ἐκάστης ἀμφιβαλλομένης ἐπιστολῆς, εἶναι κατωχυρωμένα δι' ἰσχυρῶν ἀποδείξεων, ὥστε δυσκόλως θὰ ἡδύνατο ν' ἀμφισβητηθοῦν. Ἡ τεραστία ἐπίδρασις τοῦ μεγάλου Πατρὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ὑπῆρξε τόσον ἐπιβλητικὴ, μάλιστα εἰς τὴν κηρυκτικὴν καὶ τὴν ἐπιστολικὴν γραμματείαν, ὥστε νὰ ἐμφανίζηται ὡς φυσικὸν ἐπακόλουθον ἢ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἐκκλησιαστικῶν καὶ μὴ συγγραφέων μίμησις ὕφους, ἰδεῶν, ἐνοιῶν, ἔτι δὲ λέξεων καὶ φράσεων καὶ τέλος ἡ ἀνευρυθρίαστος σύνταξις πραγματειῶν καὶ ἐπιστολῶν νόθων καὶ ψευδεπιγράφων, σκοπιμῶς ἢ καλῇ τῇ πίστει —bona fide—, ἀποδοθέντων αὐτῶ. Ὁ σ. τοῦ μετὰ χεῖρας ἐξαίρετου ἔργου ἠνοῖξε τὴν ὁδὸν τῆς ἐκκαθαρίσεως τῶν ψευδεπιγράφων καὶ ἀμφισβητουμένων ἔργων τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, μάλιστα ἐκ τοῦ πλήθους τῶν Ὀμιλιῶν καὶ τῶν κηρυγμάτων αὐτοῦ, καταδείξας τὸν ἄριστον καὶ μοναδικὸν τρόπον τεκμηριώσεως τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας, ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς χριστιανικῆς γραμματείας.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Βασιλείου Σ. Ψευτογκᾶ, *Μελίτωνος Σάρδεων «Τὰ περὶ τοῦ Πάσχα δύο»* (Ἐνάλεκτα Βλατάδων, ἀρ. 8. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Μελετῶν). Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 255.

1. Ἐπαινετὴ καὶ λίαν εὐπρόσδεκτος εἶναι ἡ διατριβὴ τοῦ νέου ἐπιστήμονος θεολόγου Βασ. Ψευτογκᾶ, περὶ τοῦ τοιαύτην συγκίνησιν μεταξύ τῶν πατρολόγων προκαλέσαντος ἔργου τοῦ κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ Β' αἰ. ἀκμάσαντος περιφήμου ἐπισκόπου Σάρδεων Μελίτωνος «Τὰ περὶ τοῦ Πάσχα δύο». Ὁ σ. ἀποδεικνύεται ἀτόχος τοῦ θέματός του. Κινεῖται εὐχερῶς ἐντὸς τῆς ἀντιφατικῆς ἔστιν ὅτε βιβλιογραφίας καὶ κατόπιν ἐνδελεχοῦς μελέτης τῶν τε πηγῶν καὶ τῶν περὶ τοῦ θέματος ποικίλων ἀπόψεων τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τὸ θέμα ἐπιστημόνων τῆς Δύσεως, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα: «Ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι ἡ ἔκτη πασχάλιος ὁμιλία τῆς ψευδοχρυσοστομείου συλλογῆς τῶν «Σαλπιγγίων» ἀφ' ἑνὸς ὡς πρῶτον βιβλίον, καὶ ἡ νῦν Περὶ πᾶσχα ὁμιλία τοῦ Μελίτωνος ἀφ' ἐτέρου ὡς δευτέρον βιβλίον, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελοῦν τὸ διμερὲς Περὶ πᾶσχα ἔργον αὐτοῦ» (σ. 30/1). Καίτοι ἡ χρησιμοποιομένη ὑπὸ τοῦ σ. φράσις «...εἶναι δυνατὸν...» ὑποβάλλει εἰς τὸν ἀναγνώστην τὴν ἀμφιβολίαν, ὅφ' ἧς κατέχεται ὁ σ. πρὸς στήριξιν τῆς ἀποδεικτικῆς του θέσεως, ἐν τούτοις σμικρύνει τὴν ἀμφιβολίαν ἡ ἐν σ. 243 δῆλωσις αὐτοῦ: «...ἔχομεν τὴν γνώμην, παρὰ τὰς ἐπιφυλάξεις... ὅτι ἡ Π1 ἔχει ὀκτὸς βᾶσιμὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Π2 καὶ ὅτι ἀμφότεραι παρέχουν τὰ φιλολογικὰ τεκμήρια τοῦ διμεροῦς Περὶ πᾶσχα ἔργου τοῦ Μελίτωνος». Ἡ ὠραία ἔκθεσις καὶ ἡ κατ' αὐτὴν ἀναπτυσσομένη ἐπιχειρηματολογία τοῦ σ. ἔδει νὰ καταστήσῃ ἀσφαλεστέραν τὴν τοποθέτησίν του ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

2. Θὰ καταχωρίσωμεν τὸν Πίνακα τῶν περιεχομένων τῆς ἀξιολόγου ταύτης μελέτης, διότι πρέπει νὰ γίνῃ καὶ εἰς εὐρύτερους κύκλους γνωστὸν τὸ μέγα ἐνδιαφέρον τῆς ἀνακαλύψεως ἐνὸς σπουδαιοτάτου ἐκκλησιαστικο-γραμματολογικοῦ κειμένου τῆς μεταποστολικῆς ἐποχῆς, τοῦ περιφήμου ἐπισκόπου Μελίτωνος Σάρδεων. Ἰδού ἡ μεθοδικὴ διαίρεσις τῆς μελέτης: Πρόλογος (σ. /), Συντμήσεις (13), Εἰσαγωγή (15). Κεφ. Α': Τὰ περὶ τοῦ Πάσχα δύο: 1. Διευρύνσεις τοῦ προβλήματος (24). 2. Ἡ διάσπασις τοῦ διμεροῦς περὶ Πάσχα ἔργου τοῦ Μελίτωνος. Κεφ. Β': Ἡ ὁμιλία τοῦ Μελίτωνος περὶ Πάσχα ὑπὸ τὴν παροῦσαν μορφήν της: 1. Μαρτυραὶ περὶ τῶν τίτλων αὐτῆς (35). α. Ὁ τίτλος «Περὶ Πάσχα». β. Ὁ τίτλος «Εἰς τὸ πάθος» (47). 2. Ὁ ὁμιλητικὸς χαρακτήρ τῆς Π2 (56). 3. Ἐσωτερικὴ διάρθρωσις τῆς Π2 (60). α. Ἡ θέσις ἐν τῇ ὁμιλίᾳ τοῦ τμήματος 1-10 αὐτῆς (60). β. Ἡ κυρίως ὁμιλία (66). γ. Δομὴ τῆς ὁμιλίας (72). 4. Σχέσις τῆς ὁμιλίας Π2 πρὸς τὸ ὁμώνυμον διμερὲς ἔργον τοῦ Μελίτωνος (74). — Κεφ. Γ': Ἡ ἔκτῃ πασχάλιος ὁμιλία (Π1): 1. Μαρτυραὶ περὶ τῆς ὁμιλίας Π1 ἐν τῇ χειρογράφῳ καὶ πατερικῇ παραδόσει (79). α. Χειρόγραφος παράδοσις. β. Τὸ λῆμμα τοῦ Πασχαλίου χρονικοῦ καὶ τῶν Πρακτικῶν τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ (82). 2. Χρονολόγησις τῆς ὁμιλίας. Μαρτυρία τοῦ Εἰρηναίου (89). α. Firmum Verbum Dei. Ὁρολογία καὶ ἔννοια (92). β. «Θεία ἔκτασις» καὶ «κρεμαμένη ζωὴ» (96). γ. Ποῖος ὁ προβεβηκὸς (105). 3. Φιλολογικὸς χαρακτήρ καὶ ὕφος τῆς Π1 (107). 4. Διάρθρωσις καὶ δομὴ τῆς Π1 (114). 5. Ἡ σχέσις τῆς Π1 πρὸς τὴν πασχάλιον ἔριδα τῆς Λαοδικεῖας (164/66). (Φιλολογικὴ τεκμηρίωσις) (120). — Κεφ. Δ': Συγγένεια τῶν ὁμιλιῶν Π1 καὶ Π2: 1. Τὸ φιλολογικὸν περιβάλλον τῆς Π1 καὶ Π2. 2. Ὁ λειτουργικὸς χαρακτήρ τῆς Π1 καὶ τῆς Π2 (128). 3. Ἡ δομὴ τῶν ὁμιλιῶν Π1 καὶ Π2 (132). 4. Ἐξέτασις τῶν Π1 καὶ Π2 κατὰ τὰ μέρη αὐτῶν (137). I. Αἱ ἐξ ἐπόψεως περιεχομένου καὶ ὁρολογίας προϋποθέσεις τῆς Π1 διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ τμήματος 1-10 τῆς Π2 (137). α. Τὸ πάσχα ὡς παλαιὸν καὶ καινὸν μυστήριον (138). β. Νόμος — Λόγος (144). γ. Ἄμνος — Υἱός, Πρόβατον — Ἄνθρωπος (155). 8. Τύπος — Ἀλήθεια (160). II. Τὸ μέρος 8-43 τῆς Π1 καὶ τὸ 11-45

τῆς Π2 (168). α. Τὸ ἐν Αἰγύπτῳ Πάσχα. Τιμωρία τῆς Αἰγύπτου-Σωτηρία τοῦ Ἰσραὴλ (169). β. Ἡ περιγραφή τῆς ἀνοίξεως ἐν τῇ Π1. Πολιτιστικὰ στοιχεῖα ἐν αὐτῇ καὶ τῷ ἔργῳ τοῦ Μελίτωνος (184). III. Τὸ μέρος 44-61 τῆς Π1 καὶ τὸ 46-103 τῆς Π2 (190). α. Χριστολογία — ἀνθρωπολογία ἐν τῇ Π1 καὶ Π2 (192). β. Ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρώπου (211). γ. Πάσχα = Πάθος (224). δ. Περιγραφή τῶν παθῶν (229). 5. Ἡ ἔννοια τῆς δλότητος ἐν τῇ σωτηριολογίᾳ τῆς Π1 καὶ τῆς Π2 (236). Συμπεράσματα (241). Conclusions générales (ὄρος ἀπότοκος ξενομανείας ἢ καὶ ἐπιδειξέως, ἄρα ἀπόβλητος. Διατὶ ἔχει «Σύνοψις» ἢ «Κρίσεις» ἢ οἰοσδήποτε ἄλλος ἑλληνικὸς ὄρος;) (244). Πίνακες (248). Βιβλιογραφία (252).

3. Δὲν ἀποφαίνομαι ἐπὶ τοῦ σχήματος τῆς ἀρχιτεκτονικῆς δομῆς τοῦ ἔργου. Ἡ μέθοδος εἶναι ἴδιον καὶ προσωπικὸν χάρισμα τοῦ συγγραφέως ἐκάστης μελέτης. Τοῦτο μόνον λέγομεν. Ἡ διατριβὴ εἶναι ἀπαύγασμα ἐπιδόσεως καὶ ἐπιμελοῦς διερευνήσεως ἐνὸς σπουδαιότατου θέματος, προκαλέσαντος μέγιστον ἐνδιαφέρον μεταξὺ τῶν πατρολόγων τῆς Δύσεως, ἐξ οὗ καὶ πλήθος μελετῶν περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μελίτωνος Σάρδεων «Περὶ τοῦ Πάσχα» εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. Ἀλλὰ πάντας τοὺς μελετητὰς τοῦ ἔργου ὑπερηκόντισεν ὁ Ἰταλὸς ἐρευνητῆς R. Cantalamessa, ὅστις ἐν ἔτει 1967 ἐδημοσίευσε τὸ πολύκροτον ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον: L' omelia «In S. Pascha» dello Pseudo-Ippolito di Roma (Ricerche sulla Teologia dell' Asia Minore nella seconda metà del II. secolo, Milano 1967). Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ἰταλοῦ ἐπιστήμονος ὑπῆρξε πράγματι ἀνατρεπτικὸν πλήρως τῶν πρὸ αὐτοῦ γνωμῶν τῶν περὶ τὸ θέμα ἀσχοληθέντων ἐπιστημόνων καὶ ἀπετέλεσεν εὐτυχῆς καὶ μέγα ἐπίτευγμα διὰ τὸν ἐξαιρετὸν τοῦτον Ἰταλὸν ἐρευνητῆν.

4. Ὁ σ. τῆς μετὰ χεῖρας διατριβῆς Β α σ. Ψευτογῶγ ἠδυνήθη νὰ παράσχη πλήρη ἐξεκίνουσι τῆς σχετικῆς ἐπιστημονικῆς ἐνασχολήσεως, καὶ διὰ καλῆς καὶ λίαν προσεκτικῆς μελέτης τῆς ἐκτῆς Ψευδοχρυσοστομικῆς Ὀμιλίας Εἰς τὸ Πάσχα (Migne, PG 59, 735-746), ἐν συσχετισμῷ καὶ πρὸς τὴν αὐτόθι ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος Ὀμιλίαν (τ. 59, 723/56), κατάρθωσε νὰ παράσχη ἰδίαις ἀποδείξεσι περὶ τοῦ συντάκτου τῆς Ὀμιλίας Μελίτωνος καὶ νὰ πλουτίσῃ τὴν νεωτέραν ἐκκλησιαστικὴν γραμματείαν μὲ ἐιδικὴν μελέτην ἐπὶ θέματος διειδυοῦς πατρολογικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικο-θεολογικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὁ σ. ἐμφανίζεται δόκιμος ἐρευνητῆς, μὲ ὀπλισμὸν ἀξιόλογον φιλολογικὸν καὶ θεολογικὸν καὶ ἐν τῇ ἐκθέσει του προβάλλεται ἔχων ὀρθὴν καὶ διαυγῆ κρίσιν.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

George L. Kustas, *Studies in Byzantine Rhetoric*. Θεσ/κη 1973, σ. 215 (ἀνάλεκτα Βλατάδων, ἀρ. 17, Πατρ. Ἰδρ. Πατερ. Μελετῶν).

1. Λίαν εὐπρόσδεκτος διατριβή. Ὁ τίτλος «Σπουδαίεις τὴν Βυζαντινήν Ῥητορικὴν» δικαιολογεῖ πῶς καὶ τὸν περιορισμὸν τῶν ἐν ἐκάστῳ κεφαλαίῳ ἐκτιθεμένων θεμάτων. Διότι, ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ἐρευνηθῇ τὸ θέμα καθ' ὅλην τὴν ἑκτασίαν τῆς Βυζαντινῆς περιόδου, τότε ἡ διαπραγματεύσις εἶδει νὰ ἦτο ἀλλοία, τόσον κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς ἐξελικτικῆς διαδρομῆς, ὅσον καὶ καθ' ὕλην τε ἅμα καὶ κατ' εἶδος τῆς Βυζαντινῆς Ῥητορικῆς. Ἡ ἐπιστολογραφία, ἡ κηρυκτικὴ γραμματεία, ἡ ἱστοριογραφία, ἀκόμη καὶ ἡ ποίησις καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὕμνογραφία, εἶδει ν' ἀποτελέσουν ἴδια κεφάλαια ἐρεύνης τῆς κατὰ στάδια ἐξελιξέως τῆς Βυζαντ. Ῥητορικῆς. Πολλὰ θὰ εἶχε νὰ ὠφελῆθῃ ὁ σ. καὶ νὰ καρπωθῇ, ὡς πιστεύομεν, ἐὰν εἶχεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ἡμέτερον ἔργον: Εὐθυμίου τοῦ Μιλάκη, Μητροπολίτου Νέων Πατρῶν (Ἰπάτης), Τὰ Σφζόμενα. Ἐν Ἀθήναις 1937, τεύχ. Α' καὶ 1949 τεύχ. Β' (σ. 116 καὶ 104), ἰδίαι δὲ τὸ Β' τεύχος.

2. Ὁ σ. ἐξετάζει εἰς ἕξ κεφ. τὰ θέματα: I. Ἑρμογένης, Ἀφθόνιος καὶ οἱ Νεοπλατωνικοί. II. Τάσεις ἐν τῇ χριστιανικῇ Ῥητορικῇ (200-550 μ.Χ.). III. Ἡ περὶ ἀσφαλείας ἀντίληψις ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Γραμματεῖα. IV. Οἱ σχολιασταὶ τῶν «Κατηγοριῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῆς «Εἰσαγωγῆς» τοῦ Πορφυρίου. V. «Σεμνότης» καὶ «Περιβολή». VI. Ἡ «ἐμφασίς» ὡς τεχνικὴ ῥητορικὴ ἰδέα.

Ἡ ἐξέτασις καὶ ἡ διαπραγμάτευσις ἐκάστου κεφαλαίου γίνεται ἐν αὐστηρᾷ ἐπιστημονικῇ τεκμηριώσει, ἐν γνώσει τῶν τε πηγῶν καὶ τῆς δι' ἕκαστον θέμα σχετικῆς συγχρόνου βιβλιογραφίας.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Ε. Π. Παπανοῦτσου, *Πρακτικὴ Φιλοσοφία: Α' Βιοσοφία, Β' Μικρὲς τομὲς σὲ μεγάλα ζητήματα*, Ἀθήνα 1973, σ. 346.

1. Μελετήματα βιοσοφικά, ἀναφερόμενα πάντα εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὰς ἀναζητήσεις, τὰς ἐπιδιώξεις, τὰς ἀγωνιώδεις προσπάθειας καὶ γενικῶς εἰς τὰ πολύπλοκα καὶ πολύπλευρα προβλήματα αὐτοῦ, ὡς ἀτόμου βουληματικοῦ, συναισθηματικοῦ, ἠθικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ μάλιστα ὡς πνευματικοῦ ὄντος, ἀνυψουμένου ἔστιν ὅτε εἰς δυσθεωρήτους σφαίρας ἐκστάσεως καὶ μεταρσιουμένου εἰς πεδία μεταφυσικὰ ἐν τῇ ἀναζητήσει τοῦ ὑπερτάτου ὄντος.

2. Μὲ καταπλήσσοσαν καλλιλογικὴν καὶ τοῦτ' αὐτὸ λογοτεχνικὴν διατύπωσιν, δι' ἀπλῆς καὶ ὀμιλουμένης γλώσσης ὁ σ. ἐπιτυγχάνει νὰ καταστήσῃ προσιτὰ εἰς τὸ πολὺ δημόσιον τὰ μεγάλα φιλοσοφικά του θέματα καὶ ἐν σοφῇ ἀναλύσει προσφέρει καὶ εἰς τοὺς ἀπλοῦς ἀναγνώστας θέματα καὶ προβλήματα, θίγοντα τὰ μυχιαίτατα τῆς ψυχῆς τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀναφερόμενα εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον αὐτοῦ καὶ μάλιστα τηλικαύτης σπουδαιότητος, ὥστε ν' ἀσχοληθοῦν περὶ αὐτὰ οἱ σοφώτεροι Νόες ἀπὸ τῆς κλασσικῆς Ἀρχαϊότητος, ἄχρι καὶ τῆς σήμερον.

3. Ὁ φιλομαθὴς ἀναγνώστης δὲν θὰ ἀντλήσῃ ἀπλῶς καὶ μόνον διδάγματα ὠφέλιμα καὶ ἐπικάρια, ἀλλὰ καὶ θὰ μετεωρισθῇ μετὰ τοῦ σ. εἰς δυσθεωρήτους σφαίρας πνευματικῆς ἐντροφῆσεως. Ὁ σ. ἀποδεικνύεται ἀπλοῦς μὲν τὴν φράσιν, σοφὸς ὅμως τοῖς νοήμασι καὶ συγχρόνως καλλιπῆς τῇ διατυπώσει, εὐγενὴς τοῖς αἰσθήμασι καὶ ἀριστος ἐμψυχωτῆς συναισθημάτων εὐγενῶν, ἐπιδιωκτέων ὑπὸ τοῦ πολυσκάρθμου ἀνθρώπου. Ὅθεν καὶ διερωτῶμαι: «Πρακτικὴ Φιλοσοφία» ἢ «Φιλοσοφία τοῦ πρακτέου» ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ὁ ὀρθότερος τίτλος;

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ